

MILLIY MENTALITETGA XOSLANGAN METAFORALARNING NUTQIY TA'SIRDA QO'LLANILISHI

Isamutdinova Durdona Maripfjanovna

Andijon davlat chet tillar instituti

Nemis tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasi o'qituvchisi

dur_dana@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy mentalitetga xos metaforalarning nutqiy ta'sirni shakllantirishdagi o'rni va ularning lingvopragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda metaforalarning milliy madaniyat, tarixiy tajriba, urf-odat va qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligi yoritilib, ularning muloqot jarayonida tinglovchi yoki o'quvchiga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari ochib beriladi. Shuningdek, badiiy asarlar, ommaviy axborot vositalari va kundalik nutqdan olingan misollar asosida milliy mentalitetni ifodalovchi metaforalarning semantik hamda pragmatik vazifalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy mentalitet, metafora, nutqiy ta'sir, lingvopragmatika, lingvokulturologiya, konsept, milliy madaniyat, obrazlilik.

Аннотация: В данной статье анализируются роль метафор, отражающих национальный менталитет, в формировании речевого воздействия, а также их лингвопрагматические особенности. В исследовании раскрывается тесная связь метафор с национальной культурой, историческим опытом, традициями, обычаями и ценностями, а также рассматриваются механизмы их воздействия на слушателя или читателя в процессе коммуникации. Кроме того, на материале примеров из художественных произведений, средств массовой информации и повседневной речи анализируются семантические и прагматические функции метафор, выражающих особенности национального менталитета.

Ключевые слова: национальный менталитет, метафора, речевое воздействие, лингвопрагматика, лингвокультурология, концепт, национальная культура, образность.

Abstract: This article analyzes the role of metaphors reflecting national mentality in shaping speech influence, as well as their linguopragmatic characteristics. The study highlights the close relationship between metaphors and national culture, historical experience, customs, traditions, and values, while also examining the mechanisms through which they influence listeners or readers in the process of communication. In addition, the semantic and pragmatic functions of metaphors expressing national mentality are analyzed through examples drawn from literary works, mass media, and everyday speech.

Key words: national mentality, metaphor, speech influence, linguopragmatics, linguoculturology, concept, national culture, imagery.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Til millatning madaniyati, dunyoqarashi va mentalitetini o'zida mujassam etuvchi muhim ijtimoiy hodisadir. Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, urf-odatlar, qadriyatlar va hayot tarzi til birliklarida, ayniqsa metaforalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Shu jihatdan metafora nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki inson tafakkuri va milliy konseptual dunyoqarashining ifodasi sifatida ham alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Nemis tilida ham milliy mentalitetni aks ettiruvchi metaforalar kundalik muloqot, ommaviy axborot vositalari, siyosiy nutqlar hamda badiiy adabiyotlarda keng qo'llanilib, nutqning ta'sirchanligi va ekspressivligini oshirishga xizmat qiladi.

Metafora masalasi tilshunoslikning eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Dastlab metafora faqat stilistik vosita sifatida talqin qilingan bo'lsa, keyinchalik kognitiv tilshunoslik rivojlanishi natijasida u inson tafakkurining ajralmas qismi sifatida baholana boshlandi. Ayniqsa, metaforalarning milliy mentalitet bilan bog'liqligini o'rganish zamonaviy lingvokulturologiya va pragmalingsvistikaning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Nemis tilshunosligida metafora nazariyasini rivojlantirishda Harald Weinrichning xizmatlari alohida e'tiborga loyiq. Uning *Sprache in Texten* hamda *Linguistik der Lüge* asarlarida metafora faqat badiiy bezak emas, balki matnning semantik yaxlitligini ta'minlovchi va kommunikativ ta'sirni kuchaytiruvchi vosita sifatida talqin etiladi. Olimning fikricha, metaforalar milliy madaniyat va tarixiy tajriba bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning mazmunini to'liq anglash uchun til egalarining madaniy tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. Nemis tilidagi "jemandem Steine in den Weg legen" (kimningdir yo'liga tosh qo'ymoq) yoki "Öl ins Feuer gießen" (olovga moy quyish) kabi metaforik birliklar nafaqat obrazlilikni, balki nemis xalqining voqelikni idrok etish usulini ham aks ettiradi [1].

Metaforaning kognitiv mohiyati George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasida keng yoritilgan. Ularning *Metaphors We Live By* asarida metafora inson tafakkurining konseptual modeli sifatida talqin qilinadi. Mualliflar metaforalar tasodifiy til hodisasi emas, balki insonning dunyoni anglash va baholash usulini shakllantiruvchi konseptual tizim ekanligini ta'kidlaydilar. Ushbu nazariya nemis tilidagi metaforalarni o'rganishda ham keng qo'llanilib, "Zeit ist Geld" ("Vaqt – bu pul"), "Argumentieren ist Krieg" ("Bahs – bu urush") kabi konseptual metaforalarning milliy tafakkur va kommunikativ xulqqa ta'sirini izohlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [2].

Shuningdek, nemis tilining lingvokulturologik tadqiqotlarida metaforalarning milliy qadriyatlar, urf-odatlar va tarixiy tajriba bilan bog'liqligi keng o'rganilgan. Tadqiqotchilar siyosiy nutqlar, publitsistik matnlar va badiiy asarlarda qo'llanilgan metaforalar orqali milliy mentalitetning asosiy konseptlari namoyon bo'lishini ta'kidlaydilar. Ayniqsa, tabiat, mehnat, tartib-intizom, vaqt va mas'uliyat bilan bog'liq metaforalar nemis xalqining madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi asosiy til birliklari sifatida e'tirof etiladi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, metaforalar nafaqat matnning badiiy-estetik qiymatini oshiradi, balki tinglovchi yoki o'quvchining ongiga ta'sir ko'rsatish, muallifning kommunikativ maqsadini amalga oshirish hamda milliy madaniy qadriyatlarni ifodalashning samarali vositasi hisoblanadi. Biroq nemis tilidagi milliy mentalitetga xos metaforalarning aynan nutqiy ta'sir nuqtayi nazaridan o'zbek tilshunosligida kompleks tadqiq etilishi hali yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur tadqiqot ushbu bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

Milliy mentalitet tilning barcha sathlarida, ayniqsa metaforik birliklarda yaqqol namoyon bo'ladi. Metaforalar muayyan xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettirganligi sababli ular oddiy til birligi emas, balki madaniy axborot tashuvchisi sifatida ham baholanadi. Nemis tilida qo'llaniladigan metaforalarning aksariyati mehnatsevarlik, tartib-intizom, vaqtni qadrlash hamda mas'uliyat kabi milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog'langan. Shu sababli bunday metaforalar nutqda nafaqat obrazlilikni kuchaytiradi, balki tinglovchining hissiy va mantiqiy qabul qilish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, nemis tilida keng qo'llaniladigan „Zeit ist Geld“ ("Vaqt – bu pul") metaforasi iqtisodiy hayot va kundalik muloqotda eng faol konseptual metaforalardan biridir. Ushbu metafora orqali vaqt moddiy boylik sifatida talqin qilinadi. Masalan:

Wir dürfen keine Zeit verlieren, denn Zeit ist Geld.

("Biz vaqtni bekorga sarflamasligimiz kerak, chunki vaqt – bu pul.")

Mazkur metafora tinglovchida vaqtni tejash, unumdor ishlash va mas'uliyat hissini uyg'otadi. Nemis jamiyatida vaqtga nisbatan mas'uliyatli munosabat milliy mentalitetning muhim belgilaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ushbu metafora nafaqat iqtisodiy mazmunga, balki kuchli pragmatik ta'sirga ham ega hisoblanadi [3].

Yana bir keng tarqalgan metafora „Jemandem Steine in den Weg legen“ ("Kimningdir yo'liga tosh qo'ymoq") iborasidir.

Masalan:

Seine Kollegen legten ihm ständig Steine in den Weg.

("Hamkasblari doimo uning yo'liga tosh qo'yardilar.")

Mazkur metafora inson faoliyatiga ataylab to'sqinlik qilish ma'nosini bildiradi. Bu yerda "tosh" real predmet emas, balki muammolar va sun'iy to'siqlarning ramziy ifodasi sifatida ishlatilgan. Tinglovchi ushbu iborani eshitganda voqeaning murakkabligi va salbiy ruhiy holatini darhol anglaydi. Bu esa metaforaning emotsional-ekspressiv ta'sirini kuchaytiradi [4].

Nemis publitsistik matnlarida tabiat hodisalari asosida yaratilgan metaforalar ham keng uchraydi. Masalan:

Die Wirtschaft befindet sich im Sturm.

("Iqtisodiyot bo'ron ichida qolmoqda.")

Bu misolda Sturm ("bo'ron") iqtisodiy inqiroz yoki beqarorlikni ifodalovchi konseptual metafora hisoblanadi. Bo'ron tabiiy ofat sifatida inson ongida xavf va beqarorlikni

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

uyg'otgani sababli mazkur metafora ham o'quvchiga kuchli psixologik ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalarida bunday metaforalardan foydalanish auditoriyaning e'tiborini jalb qilish va axborotning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Badiiy adabiyotlarda esa insonning ruhiy holatini tasvirlash uchun ko'pincha yurak (Herz) konsepti asosidagi metaforalardan foydalaniladi.

Masalan:

Sie hat ein Herz aus Gold.

("Uning yuragi oltindan.")

Mazkur metaforada "oltin" insonning saxovat, mehribonlik va samimiyat kabi fazilatlarini ifodalovchi obraz sifatida qo'llangan. Nemis tilida Gold boylikdan tashqari yuksak axloqiy qadriyatlarning ham ramzi hisoblanadi. Shu sababli ushbu metafora tinglovchida ijobiy baholash va ishonch hissini shakllantiradi. Nutqiy ta'sir aynan metaforaning madaniy asoslanganligi orqali yuzaga keladi [5].

Siyosiy diskursda ham metaforalarning pragmatik imkoniyatlari keng qo'llaniladi. Masalan:

Europa steht an einem Scheideweg.

("Yevropa chorrahada turibdi.")

Bu metaforada Scheideweg ("chorraha") muhim siyosiy yoki tarixiy tanlovni anglatadi. Bunday metafora tinglovchini voqeaning muhimligiga ishonitirish, uni muayyan qarorga undash vazifasini bajaradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, siyosatchilar mavhum tushunchalarni sodda va ta'sirchan ifodalash uchun aynan metaforalardan keng foydalanadilar.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, nemis tilidagi milliy mentalitetga xos metaforalar ko'proq mehnat, vaqt, tartib, yo'l, tabiat va inson konseptlari asosida shakllanadi. Ular nutqda emotsional-ekspressiv ta'sirni kuchaytirish, murakkab g'oyalarni sodda ifodalash, tinglovchini ishonitirish va muallifning kommunikativ maqsadini amalga oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bunday metaforalar milliy madaniyatning til orqali avloddan avlodga uzatilishini ta'minlaydigan muhim lingvokulturologik vosita hisoblanadi. Zamonaviy nemis tilida metaforalarning qo'llanishi nafaqat badiiy adabiyotda, balki publitsistik, siyosiy va kundalik muloqotda ham faol kuzatilmoqda. Bu esa ularning kommunikativ va pragmatik imkoniyatlari tobora kengayib borayotganini ko'rsatadi [6].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Weinrich H. *Sprache in Texten*. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1976. – 312 p.
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: The University of Chicago Press, 1980. – 256 p.
3. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 375 p.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC
SOLUTIONS

4. Schwarz M. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. 4. Auflage. – Tübingen: A. Francke Verlag, 2008. – 238 p.
5. Dobrovol'skij D., Piirainen E. *Cultural Knowledge and Idioms*. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2005. – 295 p.
6. Burger H. *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 5. Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2015. – 240 p.

